

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 34:316.624

Т. З. Гарасимів

Національного університету “Львівська політехніка”

Навчально-науковий інститут права та психології

д-р юрид. наук, проф.,

проф. кафедри теорії та філософії права

РОЗБУДОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ДЕРЖАВНО-ВЛАДНИЙ ПІДХІД

© Гарасимів Т. З., 2015

Розглянуто одну із основних проблем теорії та філософії права. Мета статті полягає в тому, щоб акцентувати на вирішенні однієї із фундаментальної проблем суспільної науки: антропологія розбудови громадянського суспільства відповідно до державно-владного підходу. Виявлено кореляцію між індивідуальними та соціальними чинниками становлення громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, філософсько-правова проблема, соціальні чинники, індивід, індивідуальні чинники, фундаментальна проблема, держава, право, влада, суспільство, державно-владний підхід.

Т. З. Гарасимів

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ: ГОСУДАРСТВЕННО-ВЛАСТНЫЙ ПОДХОД

Рассмотрена одна из основных проблем теории и философии права. Цель статьи состоит в том, чтобы акцентировать на решении одной из фундаментальной проблем общественной науки: антропология развития гражданского общества с точки зрения государственно-властного подхода. Прослежено корреляцию между индивидуальными и социальными факторами становления гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, философско-правовая проблема, социальные факторы, индивид, индивидуальные факторы, фундаментальная проблема, государство, право, власть, общество, государственно-властный подход.

T. Z. Harasymiv

DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE: STATE-GOVERNMENT APPROACH

The article is dedicated to one of the main problems of the theory and philosophy of law. The purpose of this article is to focus on solving one of the fundamental problems of social sciences: anthropology of civil society in terms of state-powerful approach. The authors conducted a correlation between individual and social factors of civil society in Ukraine.

Key words: civil society, philosophical and legal issue, social factors, individual, individual factors, the fundamental problem, state, law, government, society, state-government approach.

Постановка проблеми. Розгляд найважливіших передумов, що визначають особливості становлення демократичної політичної системи в Україні, потребує одночасного звернення до вивчення принципів формування та функціонування не тільки головного елемента політичної системи – інституту держави та політичної влади в суспільстві (з якими іноді навіть ототожнюють саме поняття “політична система суспільства” [18, с. 254]), але й її іншої, не менш важливої складової – громадянського суспільства. Такий підхід зумовлений тезою, що визначає сучасну правову державність як інститут вторинний, похідний від громадянського суспільства, як відповідну форму його самореалізації та буття [4, с. 52]. У вигляді форми суспільства держава виступає одночасно структурою і механізмом суспільного самоуправління. Інакше кажучи, держава – це публічно і легально (нормативно виражена) організована владна сила суспільства [1, с. 42–43].

Формування громадянського суспільства в західноєвропейських країнах відбувалося еволюційно, протягом кількох століть. Це був складний процес не тільки економічної, соціальної та політичної, але й соціокультурної, духовної та морально-етичної трансформацій [18, с. 46]. Однак стрімкіші, “форсовані” темпи становлення громадянського суспільства в Україні потребують швидкого зміцнення державності. Адже суспільство не може бути “громадянським” доти, доки воно не керується політично під наглядом держави. Лише верховна публічна влада – конституційна держава може ефективно справлятися з можливими аномаліями його розвитку та забезпечувати рівний захист усіх суспільних інтересів [3, с. 87].

І навіть більше, в умовах правової держави державна влада стає найважливішим інструментом, за допомогою якого громадянське суспільство забезпечує оптимальні умови для свого саморозвитку [6, с. 44]. Саме у такому контексті держава виступає як публічно-владний інститут, що керує громадянським суспільством загалом і покликаний діяти у всезагальних інтересах.

З вищевказаної позиції розгляд двох основних моделей співвідношення громадянського суспільства і держави – класичної ліберальної та неоліберальної дає змогу сформулювати деякі загальні висновки. Класична ліберальна концепція мінімальної держави – “нічного сторожа” передбачає відсторонення держави від здійснення активних координувальних соціальних функцій, вбачаючи в механізмах саморегулювання громадянського суспільства найефективніший засіб задоволення суспільних потреб [37, с. 56, 59, 99]. Однак політичний розвиток західноєвропейських суспільств ХХ ст. переконливо засвідчив, що утвердження монопольних структур у виробничій сфері виявилось силою, що руйнує громадянське суспільство та нівелює притаманні йому механізми саморегуляції. Обмеження державного начала в суспільному житті автоматично призводить до намагання окремих домінуючих суспільних сил придушити механізми саморегуляції громадянського суспільства, використовуючи з цією метою державні інституції. Ця закономірність підтверджується і особливостями розвитку державності в сучасній Україні. Неконтрольована матеріальна диференціація суспільства зумовила вихід на політичну арену окремих груп, які, скориставшись політичною ситуацією, незаконно сформували свій капітал і з метою закріплення свого соціального становища вдаються до спроб поєднати власність і владу, а значно частіше – кримінальну злочинність і владу [14, с. 648].

Аналіз останніх досліджень. Закріплення у конституційних нормах положення про основи громадянського суспільства юридично забезпечує його незалежність від держави, установлює гарантії від незаконного втручання у справи суспільства, визначає форми і межі державного впливу на соціальні процеси. У цьому полягає значна політична цінність норм Конституції, адже в умовах становлення демократичної державності істотно зростає роль саме обмежувальної функції Конституції [34, с. 292]. Тому, на нашу думку, дискусійним є питання про доцільність відмови від нормативної регламентації взаємодії громадянського суспільства та держави на рівні Основного

Закону, що було передбачено, зокрема, першим конституційним Проектом у редакції від 1 липня 1992 р. [10, с. 136]. Але необхідно визнати, що хоча конституційно-правові норми прямо або опосередковано здійснюють регулятивний вплив на інші, “недержавні” відносини владарювання, а також регламентують деякі питання організації та діяльності інших (ніж держава) елементів політичної системи, загалом явище конституціоналізму кореспондоване державі та її інститутам [39, с. 19] і є режимом, в якому функціонують останні [40, с. 25]. Тому конституційну регламентацію принципів функціонування громадянського суспільства можна здійснити лише в негативний спосіб: через покладання відповідних обмежень та зобов’язань на державу в контексті її взаємодії з громадянським суспільством. Водночас наголосимо, що визначення Конституції України і формування її змісту як Основного Закону держави зовсім не означає одержавлення суспільного життя або прагнення до цього. Навпаки, зорієнтованість нормативно-регулювальної ролі Конституції у суспільстві насамперед на державу засвідчує намір розвиватися у напрямі до формування реального громадянського суспільства. Відповідно до такого підходу громадянське суспільство функціонує згідно із загальноправовим дозвоільним принципом, що має стимулювальний характер: “дозволено все, що не заборонено законом” [2, с. 27]. Стосовно ж держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, то їх посадові особи повинні діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та чинними законами України (зокрема, ч. 2 ст. 19 Конституції України). Такий характер компетенції органів державної влади зумовлений самою суттю правової держави та притаманним їй принципом верховенства права: право повинно домінувати над владою, не допускати можливого свавілля з боку останньої, забезпечувати можливість контролю з боку громадянського суспільства за державною діяльністю. В такому випадку повинен діяти інший принцип (обмежувального характеру): “дозволено лише те, що прямо передбачено законом”. Саме на підставі цього основоположного принципу має визначатися публічно-правове регулювання, зокрема, сфера публічно-владних відносин. Відповідно до вказаного принципу органам законодавчої, виконавчої та судової влади дозволяються лише такі дії, які безпосередньо передбачені законом, що визначає їхні статус і компетенцію. Навіть запроваджуючи законодавчі заборони, держава може здійснювати лише такі обмеження суб’єктивних прав громадян, метою яких є сприяння забезпеченню інтересів суспільства загалом і, що особливо важливо, які визначені лише законом [25, с. 16].

Якщо визначити два “крайні” варіанти співвідношення інститутів державної влади та громадянського суспільства, то один із них полягає в тому, що держава не просто відокремлюється, “відривається” від громадянського суспільства, але й активно протидіє йому, цілком підпорядковуючи його собі, перетворює на засіб задоволення власних бюрократично-корпоративних інтересів. Одержавлення не тільки власності, але й всього громадянського суспільства, яке поглинається державою, неминуче призводить до згорання сфери свободи, відчуження особистості не тільки від власності, але й від влади [11, с. 4]. Можливість таких відносин зумовлюють принаймні дві властивості будь-якої держави. По-перше, держава, формально виступаючи офіційним представником усього суспільства, насправді виражає та захищає передусім інтереси домінуючої (найвпливовішої у політичній, економічній чи ідеологічній сферах) частини населення [22, с. 35].

Власне за допомогою держави відповідна соціальна група знаходить можливості якісно посилити свій вплив на інші суспільні прошарки й усе суспільство. По-друге, будь-яка держава є організацією порівняно самостійною – навіть щодо тієї частини суспільства, інтереси якої вона представляє та намагається забезпечити насамперед. Саме з цієї причини внутрішні, власні інтереси держави (а точніше – корпоративні інтереси державних службовців, особливо їх вищого прошарку) здатні провокувати зазіхання держави на громадянське суспільство.

Полярно протилежний наведеному варіант співвідношення держави і громадянського суспільства полягає в тому, що останнє немовби “поглинає” державу, відсторонюючи її від вирішення владно-управлінських завдань, які зумовлюють її соціальне призначення. У такому випадку держава стає соціально та політично безсилою, втрачає здатність виконувати деякі свої основні функції [20, с. 29]. “Розчиняючись” у соціальному середовищі, держава існує номінально,

фактично суспільством керує, здійснює політичну владу певна наддержавна, позадержавна група. Хоча за формою описаний варіант протилежний до попереднього, за соціальною суттю вони дуже близькі як різновиди тоталітаризованого політичного режиму. Відмінність полягає лише в тому, що в останньому випадку вже не держава виступає безпосереднім носієм і реалізатором диктатури, яка є, проте, закономірним наслідком неспроможності держави виконувати свою соціальну функцію.

Наведені “крайні” варіанти співвідношення громадянського суспільства і держави тотожні у тому, що вони є рівною мірою несумісними з вимогами дотримання прав людини. З погляду потреб формування правової державності оптимальним може вважатися лише певне поєднання, баланс цих двох начал. Ця вимога формально забезпечується тим, що всі члени громадянського суспільства беруть, згідно з Конституцією, участь у формуванні державних органів, зберігають і використовують після цього конституційні засоби впливу на їхню діяльність.

Однак, попри визнання підпорядкованої, обслуговної ролі держави стосовно громадянського суспільства в посттоталітарному українському суспільстві, де відсутня відповідна соціальна сила, “середній клас”, який би забезпечив достатню підтримку визначеному Основним Законом напрямові демократичних перетворень, зробив би їх процесом неполітичного саморозвитку, кардинальні зміни у всіх сферах життєдіяльності суспільства можливі лише “зверху”, за активної підтримки держави. Без політичних і юридичних засобів державно-владного впливу швидке формування розвиненого громадянського суспільства в Україні по суті, неможливе [21, с. 18].

Разом із тим, на наше переконання, лише в розвиненому громадянському суспільстві виникає необхідність у правовій державі, яка не тільки формально визнає, але й реально забезпечує права і свободи людини та громадянина, створює відповідні інститути, зорієнтовані на демократичний розвиток державності [32, с. 10]. Одним із найважливіших завдань такої держави є забезпечення громадянам реальної можливості самостійної політичної творчості, можливості вільного вибору такої моделі суспільних відносин, яку вибирає більшість. Саме така держава стає реальною формою буття громадянського суспільства.

За таких умов легітимації державної влади всі учасники громадянського суспільства вважають державну владу результатом свого спільного волевиявлення, а отже – своєрідною владою власного об’єднання. Вони цілком свідомо та добровільно підпорядковуються державі, дотримуються встановлених нею загальнообов’язкових правил поведінки (юридичних норм), зокрема якщо останні спрямовані на утвердження та захист прав людини. Необхідно зазначити, що надмірний етатизм можна подолати лише за наявності сильного життєздатного громадянського суспільства, в якому домінують не політичні лідери, групи осіб, політичні партії, а Закон. Сказане передбачає, що органи державної влади, спираючись на конституційні норми, не тільки можуть, але й зобов’язані стримувати антисоціальну спрямованість окремих структур громадянського суспільства. Звідси також випливає, що сучасна демократична державність, яку належить побудувати в Україні, повинна являти собою розумне поєднання начал влади та свобод [7, с. 56]. Обмеження державного начала в суспільному житті в жодному випадку не повинно унеможлилювати виконання державою притаманних їй завдань і функцій. Реалії в Україні, навпаки, зумовлюють об’єктивну необхідність посилення ролі органів державної влади в наведенні порядку, в забезпеченні прав та свобод особистості, визначають провідну роль саме держави у створенні необхідних передумов для формування розвиненого громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сучасна держава не ослаблює, а, навпаки, посилює свою економічну функцію, яка полягає у створенні організаційно-правових передумов, необхідних для упорядкованої та ефективної економічної діяльності суспільства [24, с. 50].

Вимоги сучасного демократичного державотворення в Україні об’єктивно потребують відповідного демократичного варіанта державного втручання у сферу громадянського суспільства з метою коригування його розвитку в правовому напрямку [30, с. 17]. Така форма обмеженого державного інтвенціонізму частково знаходила втілення в теорії та практиці “держави загального добробуту”. У цьому випадку йдеться про такий варіант етатизму, за якого параметри і межі державного втручання визначаються потребами самого громадянського суспільства, точніше,

більшості його суб'єктів. Водночас таке державне втручання повинно бути спрямоване на прискорене формування тих механізмів саморегулювання громадянського суспільства, які ще недостатньо розвинені чи зруйновані радянською тоталітарною системою.

Держава не повинна заважати реалізації приватних інтересів, що конкурують у сфері громадянського суспільства. В сучасній демократичній правовій державі окрему людину, її права і свободи визнано найвищою цінністю і за загально визнаним правилом вони пріоритетні стосовно загальних або державних інтересів. Зазначеному принципу відповідає формулювання ст. 3 Основного Закону України: “Людина, життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави” [9]. Однак у конкретних випадках колізії інтересів особи і загальних інтересів можуть розв’язуватися і на користь останніх. Приватний інтерес (як індивідуальний, так і колективний) потребує не лише захисту з боку держави та суспільства, але й забезпечення його суспільної спрямованості та соціальної відповідальності [28, с. 33]. Прикладом такого підходу можуть слугувати зокрема, положення абз. 3 ст. 13 Основного Закону про те, що “Власність зобов’язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині чи суспільству”, абз. 5 ст. 41 “Примусове відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності...”, абз. 7 ст. 41 “Використання власності не може завдавати шкоди ... інтересам суспільства...”. Загалом норми Конституції покликані забезпечувати оптимальне співвідношення держави і громадянського суспільства [33, с. 12].

Державу як публічно-владний інститут можна розглядати як керуючу систему стосовно громадянського суспільства як системи керованої. Разом із тим громадянське суспільство – це саморегулювальна соціальна система, що детермінує державу [5, с. 214]. Саме від громадянського суспільства залежать сутнісні та системоутворювальні характеристики політичної підсистеми. Отже, можемо стверджувати, що громадянське суспільство – це система, яка саморозвивається та саморегулюється. Цілеспрямований розвиток суспільства досягається без втручання держави як політичної владної сили. В цьому плані воно має власні внутрішні джерела саморозвитку, незалежні від держави. Громадянське суспільство саморегулюється, зокрема, так, що само формує для себе керуючу систему, задає параметри і межі державного втручання та визначає функції держави [17, с. 629]. Останні завжди об’єктивно зумовлені суспільними потребами, волею народу, яку виражають певні структури громадянського суспільства й опосередковує та юридично оформляє держава [17, с. 9].

Відокремлення держави від суспільства та їх розмежування відображається у розрізненні структур, принципів організації та побудови цих інститутів. Інститут держави організований як керована єдиним центром вертикальна система, ієрархія державних органів та посадових осіб, пов’язаних відносинами підпорядкування та державної дисципліни. Імперативні норми публічного права, що регламентують порядок організації та діяльності механізму державної влади, визначають чіткі завдання, цілі та функції його складових. Завдання визначати цілі належить виконувати лише організації. Тому такі норми цілком зайві в межах спонтанного порядку, притаманного громадянському суспільству, де кожен реалізує власні інтереси та знаходить індивідуальні форми взаємозв’язку та взаємодії з іншими суб’єктами [37, с. 83]. На відміну від держави громадянське суспільство являє собою горизонтальну систему різноманітних зв’язків і відносин громадян, їх об’єднань, союзів, колективів, які ґрунтуються на рівності та особистій ініціативі. Постійне завдання і головне призначення держави – охорона суспільства та координація його розвитку [16, с. 344], щоб запобігти виникненню тенденцій і спрямувань соціальної практики громадян у відповідних сферах суспільного життя, зорієнтованих на порушення усталеного балансу їхнього функціонування та створення об’єктивних передумов щодо виникнення диктаторського режиму [24, с. 30]. Тому конституційне регулювання питань взаємодії громадянського суспільства та держави в умовах становлення української державності відповідно до вимог європейського інституціонального розвитку набуває особливої значущості [34, с. 273].

Один із найвідоміших прибічників державного мінімалізму у сфері виробництва і розподілу матеріальних благ А. Хайєк указував, що досягнення соціальної справедливості неможливе без відповідної системи законодавства, що повинно бути спеціально сконструйованим для охорони та розвитку конкуренції [36, с. 132–133] з тим, щоб нормативно визначати та гарантувати дотримання “універсальних правил належної поведінки”, за якими функціонуватиме громадянське суспільство. Таке законодавство повинно намагатися “так обмежити індивідуальні дії, щоб вони в результаті слугували загальним інтересам” [38, с. 105], забезпечити всім рівні та максимальні шанси. Твердження А. Хайєка про те, що ефективне ринкове регулювання потребує свідомого розроблення системи дієвого законодавства, є найважливішим внеском представника континентальної Європи в теорію економічного лібералізму. Саме це положення, що справило визначальний вплив на становлення Європейського співтовариства, покладено в основу неоліберальної ідеї “соціально-ринкової економіки” [29, с. 107]. Для юридичної теорії та практики важливо визначитися з поняттям “громадянське суспільство” саме у тісному взаємозв’язку з інститутом державної влади та завданням забезпечення прав особистості.

Політичний аспект громадянського суспільства, на нашу думку, полягає в тому, що громадськість країни, самоототожнюючи себе з доміантним фактором політичного розвитку держави та усвідомлюючи свою установчу зверхність над останньою, примушує державну владу в головних аспектах внутрішньої та зовнішньої політики орієнтуватися на суспільний інтерес. Забезпечити таку сутнісну передумову демократичної державності громадськість може за допомогою певних засобів, найголовнішими серед яких є засоби юридичні – нормативно визначені громадянські права [23, с. 78].

Взаємодія між державою і громадянським суспільством є важливим фактором для визначення умов економічної, професійної, політичної та соціальної діяльності громадян. Хоча основною функцією громадянського суспільства є захист індивідів від надмірного втручання держави в їх справи, але його власний розвиток і сприятливі умови значною мірою залежать від основних характеристик держави.

Звучить парадоксально, але ефективне громадянське суспільство потребує сильної держави як свого партнера. Однак сильна держава ще не означає держави, що поширює своє виключне право на усі сфери соціального життя та докладає зусиль, спрямованих на здобуття контролю за будь-яким видом діяльності, що з’являється. Навпаки, йдеться про державу, що концентрує свою діяльність на кількох напрямках (насамперед тих, що стосуються зовнішньої та внутрішньої безпеки, забезпечення громадського порядку тощо), але виконує їх ефективно та у повному обсязі. Усі інші державні справи повинні бути делеговані або органам місцевого самоврядування, або так званому “третьому сектору” – недержавним організаціям. Отже, процвітаюче громадянське суспільство потребує раціональної та ефективної держави як партнера у вирішенні багатьох проблем.

Уряди великих держав, із широким колом повноважень, які роблять спроби розв’язувати весь спектр соціальних та економічних питань і розпоршують свої ресурси між великою кількістю завдань, створюють певні проблеми для розвитку громадянського суспільства. Тому структурні риси держави мають надзвичайно важливе значення для нормального функціонування громадянського суспільства. Не можна визначити наперед, чи відіграє держава роль прискорювача, чи уповільнювача соціального розвитку. Це залежить від того, в який спосіб державний апарат виконує завдання, що входять до сфери його повноважень.

Система державного управління впливає на умови функціонування громадянського суспільства, насамперед, за допомогою визначення суспільного порядку. На нашу думку, до характерних рис системи державного управління, що спричиняють своєрідний дискомфорт для повноцінного розвитку громадянського суспільства, передусім належать:

- централізація – концентрація повноважень, відповідальності та ресурсів на центральному, найвищому рівні системи; усі процеси формування політики та більшість рішень перебувають у сфері повноважень центральних органів;

- концентрація – зосередження більшої частини повноважень у вузького кола органів або службовців; зворотною стороною цього феномена є відсутність делегування повноважень і низька ефективність нижчих рівнів системи державного управління;

– верховенство вертикального способу спілкування – потік інформації всередині державної адміністрації превалує над обміном інформації з соціальним оточенням, і майже все спілкування відбувається із застосуванням біполярної системи “керівник – підлеглий”; таке спілкування можна вважати швидше командним, аніж тим, за якого ведуться переговори та досягається взаєморозуміння;

– невідповідність сфери повноважень і спроможності – стан справ характеризується істотним дисбалансом між повноваженнями, визначеними для певних органів, та їх спроможністю виконувати поставлені завдання. Це випадок, у якому орган, де приймаються рішення, відрізняється від того, що відповідає за виконання цього рішення;

– дискретність у процесі формування та прийняття рішень – ситуація, за якої процес прийняття рішень відбувається непрозоро і на основі завуальованих критеріїв залишається загальноприйнятою практикою, узаконеною на підставі чинних нормативних актів або традицій;

– зловживання адміністративним втручанням – надмірне застосування інструментів адміністративного впливу з метою регулювання або спрямування та контролю за ходом різних соціальних, економічних і політичних процесів (відоме, наприклад, як “використання адміністративного ресурсу під час проведення виборчої кампанії”). Деякі із таких практик беруть початок із законодавства (через уявлення про роль системи державного управління як такої, що є спільною для більшості політичного класу) і знаходять відображення в політиці уряду. Але більшість із них створено за власною ініціативою посадових осіб на різних рівнях системи;

– надмірний контроль за процесами – обтяження діяльності великими деталізованими перевітками щодо відповідності виконання заходів формальним правилам та нормам бюрократії, які здійснюються багатьма уповноваженими інспекціями та внутрішніми комісіями; перевірки, що не розглядаються з позиції отриманих результатів і критеріїв ефективності, призводять до найгіршого прояву бюрократії – навченого невміння;

– нечіткість процедур – довільний характер процесу формування та прийняття рішень, що створює простір для арбітражних і сумнівних рішень; він спричиняє непевність відносин із державною адміністрацією.

Цей перелік перешкод у системі державного управління, що унеможлиблює розвиток громадянського суспільства, може разом із тим бути відправною точкою для твердження, згідно з яким ця система може відігравати позитивну стимулювальну, заохочувальну роль у процесі розбудови структур громадянського суспільства. Відповідь на запитання, чого насправді потребує громадянське суспільство від системи державного управління, доволі проста – партнерства. Різні соціальні групи та окремі індивіди, які представляють разом потреби громадянського суспільства, хочуть бачити в системі державного управління передовсім партнера, який є: надійним і передбачуваним; чесним і відкритим для дискусії; відкритим для співпраці та спілкування; таким, що спрямовує свою діяльність на вирішення проблем і пошук компромісів; підзвітним і професійним.

Цих сподівань можна досягти, якщо система державного управління побудована на цінностях і принципах, протилежних до зазначених, і в яку вбудовано механізм самозахисту від запровадження неналежної практики. Існують певні засади, які повинні забезпечувати систему державного управління стабільною основою для ефективних відносин зі структурами громадянського суспільства. На нашу думку, до них повинні належати: субсидіарність як основний принцип структурної організації; відкритий і обґрунтований механізм прийняття рішень; чітке розмежування повноважень і відповідальності; суспільний контроль і система підзвітності; запровадження адміністративної юстиції; спрямування процесу надання державних послуг на результат і якість.

Взаємозв'язок громадянського суспільства і держави проявляється ще й у тому, що чим розвиненіше громадянське суспільство, тим менш помітна роль держави. Тому нерозвиненість громадянського суспільства зумовлює надмірне посилення держави, котра поглинає це суспільство. Становлення громадянського суспільства безпосередньо залежить від ступеня розвиненості правових відносин, дієвості механізму суспільного контролю за державно-владними структурами

[31, с. 90]. Важливо, щоб державні органи постійно перебували у полі зору недержавних структур, а останні, своєю чергою, узгоджували свої дії з вимогами Конституції та законів України. Тому в сучасних умовах становлення демократичної державності в Україні особливої актуальності набуває проблема подолання відчуження держави від суспільства, посилення їх узгодженої діяльності [15, с. 327]. Саме така система взаємовідносин держави зі структурами громадянського суспільства забезпечує стабільність суспільства і держави, демократичний вектор розвитку останньої. У цьому аспекті ступінь розвитку структур громадянського суспільства може слугувати показником звільнення української державності від ознак авторитаризму. Правова державність – це водночас і результат розвитку громадянського суспільства, і умова його подальшого вдосконалення. Саме у формуванні та становленні громадянського суспільства в Україні слід вбачати одну з найважливіших передумов побудови правової демократичної держави. На це повинен бути спрямований зміст конституційно-правової нормотворчості, насамперед – Основного Закону України. Що різноманітніші та розвиненіші інститути громадянського суспільства, що структурованіше воно, то помітніший його вплив на формування політичної влади, вагоміші можливості щодо контролю за її діяльністю. Громадянське суспільство і правова держава взаємозумовлюють одне одного. Тому побудова в Україні правової державності можлива лише за умови формування повноцінного громадянського суспільства.

Особливість двостороннього взаємозв'язку держави і громадянського суспільства полягає в тому, що визначальним є зворотний зв'язок від суспільства. Саме воно формує державу, її інститути, спрямовує та контролює її діяльність [13, с. 29]. Діяльність суспільних формувань України, насамперед політичних партій, безпосередньо пов'язана і перетинається з функціонуванням владних структур. Показовим є саме нормативне визначення політичної партії як “об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, головною метою якої є участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування та представництво в їх складі” [19].

Сильна держава в її демократичному розумінні – це не сучасний “макіавеллізм” з його опорою політики і влади на силові структури, не зв'язані правом, а влада правова, мета якої – застосувати силу, ресурси влади для забезпечення прав людини, її гідності, проявляючи себе як владу авторитетну, легітимну та передбачувану. Держава повинна знайти свою силу в праві: функції всіх гілок влади, інститутів держави мають визначатися головною змістовою цінністю – правами і свободами людини. Реальне ж забезпечення останніх повинно стати головним завданням державних структур, зокрема органів внутрішніх справ [12, с. 27].

Українська державність і політична практика в сучасних умовах значною мірою не відповідають моральним критеріям тому, що не забезпечують захист прав людини. Конституційна модель взаємовідносин людини і держави, окреслена в ст. 3 Основного Закону, не знаходить належного втілення в реальній соціально-політичній практиці. І це значною мірою зумовлено саме послабленням державності. До характеристики української державності в цьому аспекті варто додати, що коли влада виявляється неспроможною забезпечити дотримання суспільством певної норми поведінки, вона перестає відповідати своєму основному призначенню, тому право завжди передбачає можливість примусу. Об'єктивні характеристики права визначають його як головний чинник, що покликаний забезпечити порядок у суспільстві як протидію суспільному безладу та хаосу, в чому право і знаходить практичне застосування та реалізацію внутрішньо притаманних йому властивостей. У такому смислі право є вираженням об'єктивної потреби суспільства в певному порядку самоорганізації, що й зумовлює примусовий характер останнього [8, с. 59]. За цієї умови держава, що має монополію на здійснення примусу, являє собою необхідний зовнішній фактор існування та функціонування права. Саме держава надає праву найцінніших властивостей: розширює межі його стабільності, визначеності, забезпечуваності, а відповідно, і межі свободи у сфері соціального життя [31, с. 229]. Це вказує на необхідність не відсторонення держави від загальнозначущих суспільних справ, а змістової переорієнтації діяльності держави, насамперед на утвердження та забезпечення належних умов свободи для реального здійснення прав людини і громадянина та виконання ними юридичних обов'язків перед суспільством [26, с. 17]. На нашу

думку, сказане вище якраз і підкреслює значущість інституту держави як інструмента, за допомогою якого повинна забезпечуватися належна реалізація норм Основного Закону та відповідне конституційно-правове регулювання процесів суспільного саморозвитку.

Висновки. Разом із розпадом Радянського Союзу широкої підтримки набула ідея роздержавлення суспільства, звільнення його від надмірного державного втручання. Така конструктивна за суттю ідея не мала належної програми реалізації, здійснювалася стихійно, що, закономірно, не сприяло створенню сильної державності. Прагнення зруйнувати тоталітарну державу в Україні не було підкріплене чіткими уявленнями про принципи, моделі створення нової демократичної державності. Неприйняття і негативне ставлення до тоталітарної держави були поширені на державу взагалі, що, безумовно, призвело до її загрозливого ослаблення, розрегульованості структур і механізмів, істотного зниження можливостей позитивного впливу на соціальні процеси. При цьому відбулася переоцінка саморегулювальних можливостей громадянського суспільства, якому ще була невідома політична свобода і яке не було підготовлене до автономного режиму через відсутність правових засад, у межах яких повинні функціонувати громадянські структури та інститути [35, с. 115]. Останні перебували на стадії формування і виявилися нездатними до самокоригування. Це дає підстави вважати, що без сильної державної влади, організованої відповідно до основоположних природно-правових принципів, неможливо забезпечити демократичний напрям суспільного розвитку. Нинішня практика державотворення свідчить, що права людини неможливо забезпечити без сильної державності. Надмірно послаблена влада також виявляється беззахисною перед авторитарними суспільними тенденціями [12, с. 10]. Слабка, недієздатна держава неспроможна забезпечити демократичний розвиток деморалізованого суспільства, а ліберальним цінностям безсилля держави створить таку саму загрозу, як і деспотична влада. Обмеження держави не означає, що її можливості необхідно обмежувати настільки, щоб вона не могла виконувати своє соціальне призначення. Сучасний конституціоналізм в Україні об'єктивно потребує активного сприяння держави в реформуванні суспільства, а не сприйняття держави як ворожої суспільству сили. Тож поряд із громадянським суспільством зміцненню підлягає також і держава, всі її ланки, зокрема законодавча, виконавча і судова влада. Реалізована в правовій формі, державна влада повинна стати основоположним фактором відповідних соціальних перетворень, гарантом прав і свобод особистості. А тому встановлення громадянським суспільством обмежень державній владі потребує вкрай виваженого підходу, а його нормативному закріпленню повинно передувати глибоке наукове опрацювання.

1. Атаманчук Г. В. *Теория государственного управления / Григорий Васильевич Атаманчук.* – М.: Юрид. лит., 1997. – С.42–43. 2. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства / В. Борденюк // *Право України.* – 2001. – № 12. – С. 27. 3. Гаджиев К. *Политическая философия / Камалудин Гаджиев; отд-ние экономики Рос. акад. наук.* – М.: Экономика, 1999. – С. 87. 4. Гаджиев К.С. *Введение в политическую науку: [учеб. для вузов] / Камалудин Серажудинович Гаджиев.* – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Логос, 1999. – С. 52. 5. Геллнер Э. *Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Эрнест Геллнер.* – М., 1995. – С. 214. 6. Дарендорф Р. *Дорога к свободе: демократия и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии.* – 1990. – № 9. – С.44. 7. Еськов Г. *Гражданское общество: к истории зарождения и развития идеи / Г. Еськов // Власть.* – 2000. – № 12. – С. 56. 8. Козловський А. *Право як гносеологічний механізм розв'язання конфліктів / А. Козловський // Наук. зап. Нац. ун-ту “Острозька академія”.* – Серія “Право”. – Острог, 2000. – Вип. 1. – С.59. 9. *Конституція України: Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р.* – К.: Велес, 2008. – 48 с. 10. *Конституція України: Проект, винесений Верховною Радою України на всенародне обговорення. В редакції від 1 липня 1992 р. // Конституція незалежної України; [в 3 кн.].* – К.: Право, 1995. – Кн. 1. – С. 136. 11. Кудрявцев В. *Новое политическое мышление и права человека / В. Кудрявцев, Е. Лукашева // Вопр. философии.* – 1990. – № 5. – С.4. 12. Кушніренко О. *Права і свободи людини та громадянина / О. Кушніренко, Т. Слінько.* –

Х.: Факт, 2001. – С. 27. 13. Мацюк А. Громадянське суспільство – соціальна основа держави, влади, демократії / А. Мацюк // Укр. право – 1995. – № 1 (2). – С.24–29. 14. Мороз О. На шляху до створення громадянського суспільства / Олександр Мороз // Верховна Рада України дванадцятого скликання. 1990–1994 роки. – К.: Київ, 1998. – С. 648. 15. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства: учеб. для вузов [по специальности “Юриспруденция”] / Владик Сумбатович Нерсесянц; Ин-т государства и права Рос. акад. наук; Акад. правовой ин-т. – М.: НОРМА; ИНФРА – М, 2000. – С. 327. 16. Общая теория государства и права / под ред. М. Н. Марченко [в 2 т.]. – М.: Зерцало, 2000. – Т.1. – С. 344. 17. Пиголкин А. Гражданское общество и государство / А. Пиголкин // Проблемы общей теории права и государства / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М.: НОРМА; ИНФРА – М, 1999. – С. 629. 18. Політологія: [навч. посіб. для студ. вузів] / упор. та ред. М. І. Сазонова; Харків. держ. ун-т. – Х.: Фоліо, 1998. – С. 46, 254. 19. Про об’єднання громадян: Закон України від 16.06. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504. 20. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування) / П. Рабінович // Укр. право. – 1996. – Чис. 3. – С. 29, 30. 21. Рабінович П. Загальна концепція правової реформи: до характеристики вихідних засад / П. Рабінович // Вісник Акад. правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 18. 22. Рабінович П. Основи загальної теорії права і держави: навч. посіб. / Петро Рабінович; [5-е вид. зі змінами]. – К.: Атіка, 2001. – С. 35. 23. Речицький В. Громадянські права як юридичний засіб протидії державній владі / В. Речицький // Укр. право. – 1995. – № 1 (2). – С. 78. 24. Селіванов В. Громадянське суспільство та погляди на нього у західній політології / В. Селіванов, Г. Щедрова // Право України. – 1995. – № 11. – С. 30, 50. 25. Селіванов В. Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів “верховенства права” і “верховенства закону” / В. Селіванов // Право України. – 1997. – № 6. – С. 16. 26. Селіванов В. Право як сфера свободи / В. Селіванов // Вісн. Академії правових наук України. – 2001. – № 1 (24). – С. 17. 27. Селіванов В. Правова політика України (деякі питання сутності, змісту та технології) / В. Селіванов // Право України. – 2001. – № 12. – С. 9. 28. Селіванов В. Розмежування і взаємодія публічного і приватного права в системі права України / В. Селіванов // Право України. – 1996. – № 12. – С. 33. 29. Скидельски Р. Дорога от рабства: Об экон. и полит. последствиях краха коммунизма / Р. Скидельски; [пер. с англ.]. – М.: Ad Marginem, 1998. – С. 107. 30. Скрипнюк О. Проблема соціальної держави в контексті концепції “державного мінімалізму” / О. Скрипнюк // Право України. – 2000. – № 11. – С. 17. 31. Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. – М.: НОРМА; ИНФРА – М, 1998. – С. 90, 229. 32. Тодика Ю. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства / Ю. Тодика // Вісник Акад. правових наук України. – 1998. – № 2. – С. 10. 33. Тодика Ю. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина / Юрий Тодика. – Х.: Фолио-Райдер, 1998. – С. 12. 34. Тодика Ю. Конституция Украины: проблемы теории и практики / Юрий Тодика. – Х.: Факт. – 2000. – С. 273, 292. 35. Тодика Ю. Основы конституционного строя Украины / Юрий Тодика. – Х.: Факт, 2000. – С. 115. 36. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек // Вопр. философии. – 1990. – № 10. – С. 128, 132–133. 37. Хайек Ф. Познание, конкуренция и свобода: антология соч. / Фридрих Август фон Хайек. – СПб.: Пневма, 1999. – С. 56, 59, 83, 99. 38. Хайек Ф. Право, законодавство і свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політ. економії / Фрідріх Август фон Хайек; [в 3 т.]; пер. з англ. Н. Комарова. – К.: Сфера, 2000. – Т. 3: Політичний устрій вільного народу. – С. 105. 39. Шаповал В. Основний Закон та актуальні проблеми конституційної теорії / В. Шаповал // Укр. право. – 1996. – Чис. 3. – С. 19. 40. Шаповал В. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії / В. Шаповал // Право України. – 1998. – № 5. – С. 25.